

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun

Johansfors - Broakulla

Stekaremåla, Suttaremåla, Åbyholm

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madångar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråtugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

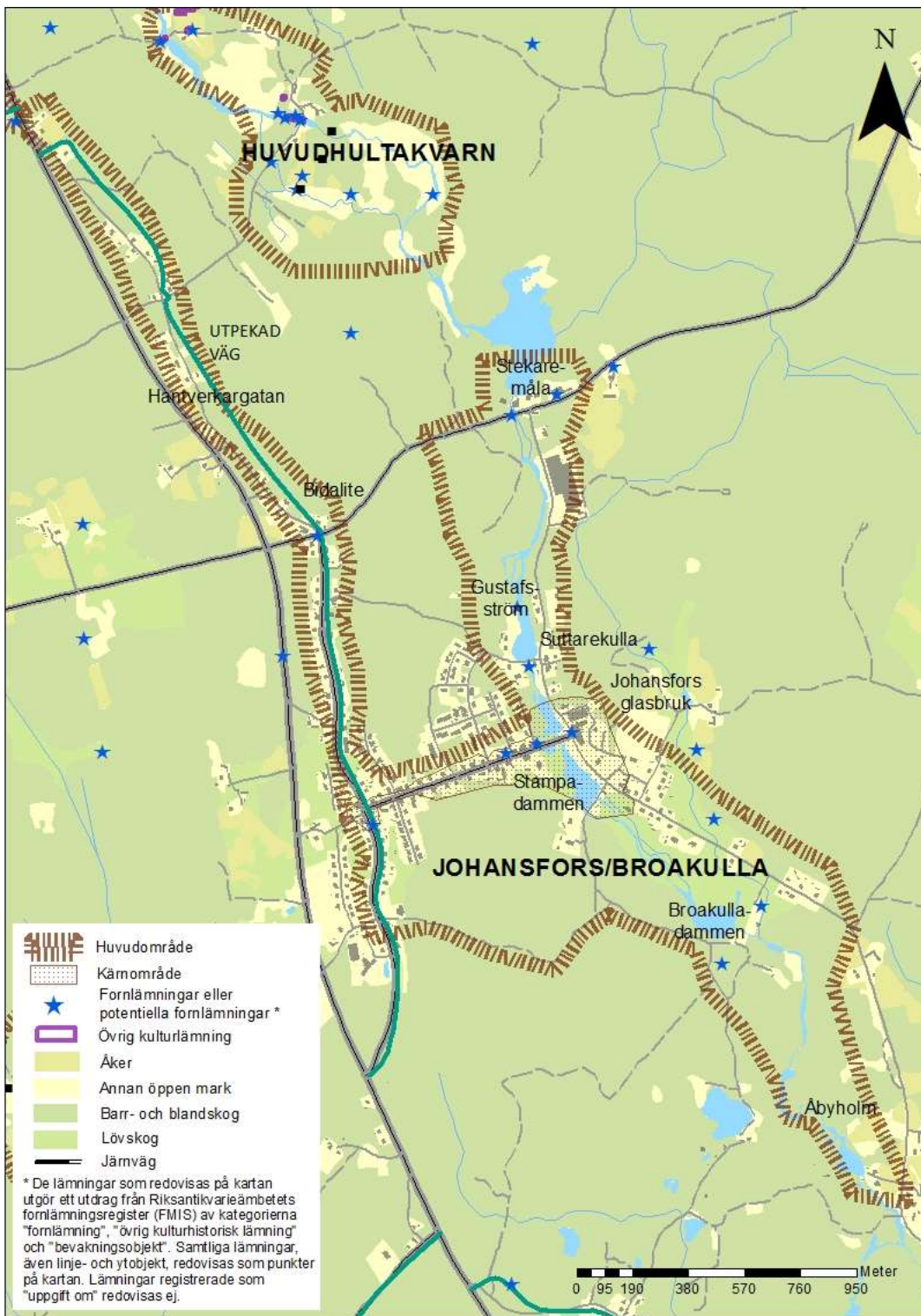
Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövärden och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytagna bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Huvudområdet

FRÅN STEKAREMÅLA I NORR TILL ÅBYHOLM I SÖDER

Lyckebyåns vägar: Tydlig koppling mellan landsväg och Lyckebyån. Hantverkargatan.

Lyckebyån som resurs: Sträckan har lång kontinuitet och har använts till en rad olika industrier som kunde utnyttja vattenkraften, även tidig elproduktion. Dammar, dammvallar, rester av kraftstationer och kvarnplatser, sågar, glasbruk, olika byggnader och spår av handelsträdgård i Stekaremåla. Från Åfors till Getasjökvärn, en sträcka på 9 km, är fallhöjden 50 meter.

Skogen som resurs: Sågverk i Stekaremåla och Suttarekulla. Ved till glasindustrin.

Glasproduktionen: Tidstypisk hyttbyggnad och skorsten, glasmåleri, mängkammare och sandintag + Smålandshyttan i Stekaremåla. Glasarkiv.

Glasbrukssamhället: Johansfors, ett av kommunens tre stora glasbruk med många tillhörande byggnader som disponentvillor och arbetarbostäder, FH, Konsum, bruksgata mm.

Viktig industri: Bevarade hus, spår och platser från en lång rad tidiga småindustrier från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, både längs landsvägen "hantverkargatan" och Lyckebyån.

Vilhelm Moberg: Suttarekulla kvarn en palts i Mobergs litteratur.

Övriga berättelser: Många minnen förknippade med glasbruket.

Beskrivning

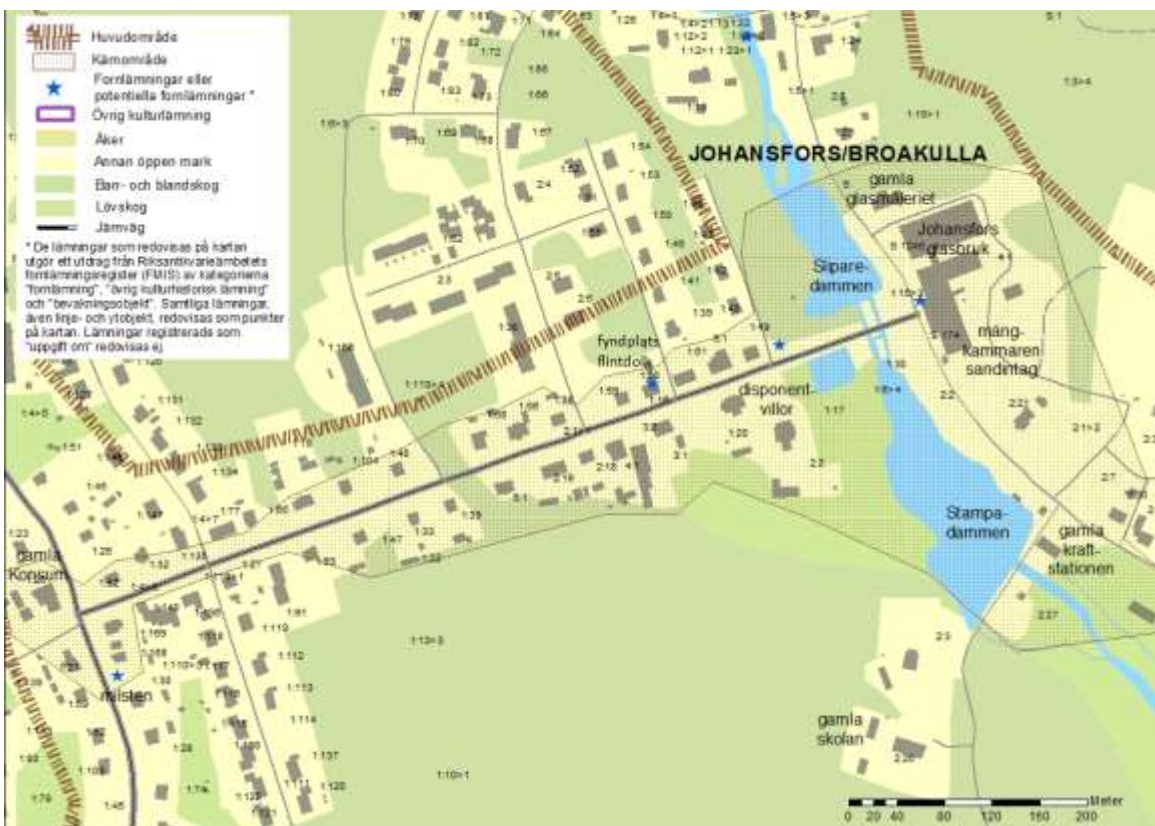
I anslutning till Johansfors/Broakulla finns både de historiskt intressanta vägmiljöerna längs gamla landsvägen, "Hantverkargatan", upp mot Eriksmåla, samt den intressanta vattenvägen dvs Lyckebyån. Inom en sträcka av två kilometer genom Johansfors/Broakulla samhälle finns inte mindre än fem bevarade dammar som utnyttjat eller utnyttjar vattenkraften. De gamla byggnader och anläggningar som finns kvar vid dessa är därför viktiga för denna kulturmiljö. Från norr sågen/kvarnen vid Stekaremåla, spår av Gustafsströms gjuteri och Suttarekulla kvarns första kvarnplats, kvarn och såg vid Suttarekulla, dammluckor och rännor vid glasbruket, kraftstationen vid Stampadammen, dammanläggningen vid Broakulladammen och längst söderut Åbyholm.

Miljöerna från norr:

Stekaremåla och Bidalite

Röda byggnader precis vid ån och nedanför en stor damm ger en tydlig karaktär av kvarnmiljö. Bron, som är ca 19 meter lång, byggdes 1945. Den är kallmurad av jämnhuggna stenar, och har fornlämningsnummer 257:1. Broläget och vägen som går förbi Stekaremåla mot Algutsboda kyrka är gamla kyrkvägen. Vägen är också en del av den tidigare viktiga häradsvägen mellan Växjö och

Orrefors-Kalmar. Till miljön hör också bostadshuset från 1930-talet, i moderniserat (ombyggt) skick, med uthus och ladugård, som hade bensinpump i mitten av 1900-talet. Väster om ån finns ett område som var handelsträdgård, *Rosenfors handelsträdgård*. Det tydligaste byggda spåret från denna verksamhet är en bevarad stenkällare. Öster om kvarn miljön finns det fd glasbruket Smålandshyttan. Byggnaden har fornlämningnummer 256:1. Sedan 1980-talet används lokalerna av företaget Embo som säljer målarpenslar. Ytterligare öster om kvarnplatsen ligger gamla Stekaremåla gård, som var militärboställe. Det gamla bostadshuset har flyttats härifrån till Algutsboda hembygdsgård, men en äldre ladugård finns kvar. Platsen har fornlämningnummer 129:1. På vägen mot Johansfors ligger den moderna plastindustrin AMB, som har sina rötter i ett företag som tillverkade bakelit i ett hus som låg i Stekaremåla.

Kärnområdet.

Väster om Stekaremåla vid den viktiga vägkorsningen i Bidalite finns ännu delar av den gamla gården Bidalite gästgiveri. I en sidobyggnad finns galler kvar i det rum som användes som arrestlokal. På taket finns vällingklocka, vilket visar på en större gård med anställda. Precis intill platsen finns en registrerad övrig fornlämning, med nummer 131:1, där man hittat benrester som tolkats som kolerakyrkogård. Vilhelm Moberg gör en annan tolkning i sin roman *Rid i natt*: "...Här korsades vägen, som gick norrut till Ekeberga och Lenhovda, med vägen som gick söderut till Vissefjärda och Danmarksgränsen. När oxdrifterna till Blekinge i gången tid gick fram på denna

väg, hade oxdrivarna haft sitt pusteställe vid Bidalite gästgivaregård. I hagen invid, där kreaturen hade rastat sig, skulle marken en gång ha legat så upptrampad av klövar som en marknadsbacke, och i en grusgrop vid vägkorset skulle benen multna efter oxdrivare som, druckna och yra, funnit sin död vid perlamenten på gästgivaregården...”

Gustafsström och Suttarekulla

Av Gustafsströms gjuteri, som var i drift här ca 1870-1920, finns en tydlig välbevarad stor stengrund samt stenfundament i ån. Platsen är registrerad som fornlämning nummer 128:1.¹ Här finns också en före detta arbetarbostad. Stenfundamenten i ån kan också vara spår från Suttarekulla kvarn som låg här på 1600-talet, men flyttade fram till nuvarande läge ca 1840. Suttarekulla kvarn från 1840-tal, med nuvarande kvarnbyggnad troligen från 1920-talet. Platsen är idag en tydlig småskalig kvarnmiljö, med bostadhus och bevarade ringar att binda hästarna i. Kvarnmiljön med dammanläggning, dammvallar och kvarn- och såghus har fornlämningsnummer 273:1. Här på andra sidan ån ligger även bostadshuset som tillhörde Gleisners Bageri, ursprungligen Kristinebergs garveri.

Glasbruksorten Johansfors

Johansfors glasbruk har än idag tydlig koppling till vattenkraften, även om alla sliperier och byggnader precis vid ån är borta. Stensatta kanaler, dammar och dammluckor finns kvar. Anläggningen är registrerad som fornlämning nr 274:1, inklusive dammvallen och tre stensatta rännor. Hyttan är tidstypisk och välbevarad från sin tid, mitten av 1940-talet, och kontor mm från sent 1950-tal. Den höga runda gula tegelskorstenen som byggdes till den nya lfö-ugnen finns kvar. Unikt är sandintaget med lastbilsramp från 1950-talet och bevarade träbehållare i den fd mängkammaren. Intill hyttbyggnaden finns den ganska välbevarade måleribygnaden med ugnar och skorsten. (Utanför huvudområdet, norr om glasbruket i skogen, finns resterna av en fast fornlämning i form av en slagghvarp, med fornlämningsnummer Algutsboda 125:1. ²)

Intill ån ligger den sk Svandammen vid en av de två disponentvillorna. Svandammen var också tidstypisk, med den funktionen att den skulle vara en vacker del av disponentens trädgård. Kännetecknande för just Johansfors är också den spikraka bruksgatan som går från den gamla landsvägen och rakt ner mot hyttan. På ömse sidor om denna finns både bostäder som bruket byggt, några tydliga arbetarbostäder, och sk egna hem. Även längs vägen mot Åby och mot Stekaremåla, parallellt med Lyckebyån, finns ett antal arbetarbostäder. Andra bevarade byggnader som hört glasbruksepoken till är Konsum, Folkets Hus, pensionärshem, en tjänstemannabostad och ytterligare en disponentvilla. Norr om bruksgatan finns en registerad ”övrig fornlämning”, med nummer Algutsboda 360:1, där en flintdolk hittats.³

¹ Dammanläggning med 3 stensatta rännor och en husgrund, 10 x 22 meter.

² Slagghvarp, närmast runt, 16-17 m diam och 0,5-0,7 m h. I ytan är rikligt till sporadiskt med slaggbitar, 0,01-0,8 m st, avbrun till svart, vanligen porös och knottig, men även delvis fluten sort. I ÖNÖ är en grop, 7x4 m (NNÖ-SSV) och 0,7 m dj, vari rikligt med slaggbitar är synliga. I SSÖ är en förhöjning, 7x2 m (ÖNÖ-VSV) och 0,2 m h med rikligt med slaggbitar vidstickprov under torven. Varpets V del har sparsamt tillsporadiskt med slaggbitar; här är jorden mörkfärgad. I V är en 1,5 m st sten. Beväxt med ett 20-tal granar. Kan utgöras av 2 slagghvarp samt 1 uppbyggd platå för kolning, ugnsplats m m.

³ Fyndplats för flintdolk. På angiven plats har påträffats en dolk, fragment, sydv. skandinavisk, flinta 111x31x18. Bladet är uppskärt. Rombiskt tvärsnitt på skaftet Lomborgstyp II (?). Dolken förvaras idag i Algutsboda hembygdsgränd.

Stampadammen och skolan

Vid Stampadammen finns den bevarade kraftstationsbyggnaden, som ursprungligen (delvis) var kvarn. Lokalen används att rymma Broakulla tryckerimuseum. Delar av stensatta rännor finns också. En bit härifrån ligger den gamla skolan, med en ålderdomlig bevarad skolbyggnad från 1915 och en äldre men ombyggd skolbyggnad från 1913.

Broakulla, vägen och Bidalite

Broakulla samhälle är inte enbart en utpräglad glasbruksort. Den är också tätort med skola och en ort som växt fram längs gamla landsvägen mellan Stockholm och Karlskrona, som en del av den sk hantverkargatan. I den gamla vägkorsningen i Bidalite finns en byggnad bevarad från den tid då gården var gästgivargård. Förutom denna och olika hantverkares hus finns själva den gamla vägsträckningen och en bevarad milsten i järn på ett stenfundament, registrerad som fast fornlämning, med fornlämningsnummer Algutsboda 385:1. I samhället finns fler små och stora andra företag som är verksamma, vilket tyder på att glasbruket inte ägde all mark som på många andra bruksorter. Ortens karaktär är därför inte enbart glasbruksortens, utan mer mångfacetterad. Här finns t ex sågverk, plåtslageri, åkeri med flera.

Av den ursprungliga Broakulla gård finns idag endast spår i form av husgrunder, på en plats vid Broakulladammen. De är registrerade som övrig fornlämning, med nummer 80:1.⁴ Vägen som går dit, förbi gamla skolan, är dock densamma som minst tidigt 1800-tal, troligen äldre. Av Broakulla pappersbruk och det lilla industricentrum som fanns vid Broakulladammen finns idag få synliga spår. Främst stenfundament vid vattenfallet, förutom själva dammanläggningen. Denna är dock inte registrerad som fornlämning idag, men bör bli det. Idag tar den lokala sågen vatten härifrån till blötläggning av virke. Nordost om dammen finns en registrerad övrig fornlämning, nr 158:1, i form av slaggförekomst i ett dike. Ytterligare norr om denna och norr om Åbyvägen finns en registrerad övrig fornlämning, med nummer 289:1, i form av husgrunder med kraftig skorstensstock, som bedömts kunna vara efter smedja eller dylikt.⁵

Åbyholm

Att Åbyholm varit ett litet industricentrum med flera verksamheter och flera anställda syns inte så tydligt idag eftersom alla gamla industribyggnader är borta. Kvar finns dock ett äldre rödmålat bostadshus samt ett gulmålat bostadshus i jugendstil från tidigt 1900-tal. Det finns en registrerad övrig fornlämning norr om Åbyholm, med nr 74:1, som ska ha varit pestkyrkogård.⁶

⁴ Bebyggelselämning, sentida bestående av 1 husgrund 7x7 m (VSV-ÖNÖ) kallmurad av huggna 0,2-0,7 m st stenar.

⁵ Bebyggelselämningar, sentida, bestående av 2 husgrunder med skorstensstock (varav 1 osäker), ett 25-tal odlingsrösen med kringliggande odlingsytor som har enstaka odlingskanter i form av terrasser, samt 1 hålväg. Odlingsrösen är 3-7 m diam, oregelbundna, av 0,1-1 m st stenar, vanligen 0,2-0,3 m st. Husgrunderna synes ej vara torp, kan varit smedja el. dyl.

⁶ Enligt Karl Julius Johansson skall här förut ha funnits gravar från koleraepidemien i början av 1700-talet. (Troligen avses pesten ca 1710).

Historik

Glasbruket namngavs Johansfors, liksom det framväxande samhället runt bruket, och skolan. Dock kom namnet att förväxlas med en annan ort i Sverige, varför postadress blev Broakulla, det gamla namnet som den första gården hade.

De olika platserna som utnyttjat kraften från Lyckebyån, från norr:

Stekaremåla

Stekaremåla har medeltida anor, och nämns i skriftliga källor första gången i Vadstena klostrets jordebok 1447. Den äldsta kartan är daterad 1752. Den visar vägen, bron, en kvarn samt gårdens läge. Kvarnen markeras med ett K, som i texten har lydelsen: *Wisar en enfota Qvarn, till bostället, som höst och vår maler tillräckelig säd för gården*. Tidigt utnyttjades vattenkraften här också till vadmalstamp och färgeri⁷. När vägnätet förbättrades kom en av socknens viktigaste vägar att korsa Lyckebyån just här vid Stekaremåla. Det var häradsvägen mellan Växjö och Kalmar, som också passerade Algutsboda kyrka. Därifrån gick vägar mot både Orrefors och Kalmar.

Gården i Stekaremåla blev corporalsboställe vid Smålands husarregemente omkring 1690. På 1820-talet arrenderades gården av pappersfabrikör Håkan Bergström. När man 1869 gör en "ekonomisk besiktning" av fd korporalsbostället påpekas att det *"...vid Stekaremåla vattenfall hade anlagts kvarn med bostadshus, stall, smedja, färgeri med ladugård, byggnad för bryggeri och källare..."* Den gamla gårdens bostadshus flyttades till hembygdsgården i Algutsboda på 1950-talet, och benämns där *Stekaremålastugan*. På dess plats byggdes ett modernt bostadshus, medan den gamla ladugården lämnades kvar.

I början av 1900-talet slog sig möbelsnickaren Carl Nilsson ner i Stekaremåla, och startade ett möbelsnickeri på västra sidan om vattenfallet. 1916 råkade han ut för en olycka, där ena handen kapades av. Efter det kunde han inte fortsätta med sitt yrke, utan började i stället anlägga en handelsträdgård här, med namnet Rosenfors. Grönsaker, frukt och blommor såldes med hjälp av sönerna i Åfors, Johansfors och på Eriksmåla marknad. Verksamheten upphörde helt i slutet av 1950-talet. Under en period fanns här också ett litet slakteri och en charkuterifabrik.

1879 tillträdde en ny arrendator, Magnus Magnusson, och därmed inleddes familjen Magnussons era i Stekaremåla. Med Magnus var hans hustru Kerstin och fem barn. Bostadshuset låg då i svackan söder om bron. Kvarnen rustades upp och sågverk anlades. Stekaremåla utvecklades till ett litet centrum för småindustri, och en av många som utnyttjade vattenkraften i Lyckebyån. Senare hade familjen svinuppfödning och benmjölsfabrik. Vägen mot Åby anlades av John Gustaf

⁷ Anton Dahlberg och hans hustru maria Niklasdotter drev färgeri i Rosenfors 1872-1890, då de flyttade rörelsen till Huvudhultakvarn. De färgade och pressade hemvävda tyger och garn, som folk lämnat in. Dahlberg brukade själv hämta och lämna varor i en dragkärra, ofta på kyrkbacken i Algutsboda på söndagarna. Hans hustru var känd för att vara flink i lingonskogen och "i övrigt en aktiv och lustig gumma".

Magnusson för att få kortare väg till Johansfors (öster om Lyckebyån, i stället för landsvägen som går väster om ån.) På 1930-talet började man också sälja bensin och en cistern med pump grävdes ner i slutet av 1940-talet. Bensinpumpen hade inte bara en funktion, utan var också i allra högsta grad en social mötesplats. 1934 tog tredje generationen vid, då yngste sonen Ragnar tog över. Han utökade också med åkeri (1928). Nytt sågverk byggdes, ränna i betong gjöts. Ett nytt bostadshus byggdes och den gamla bostaden revs. I det nya huset fanns två lägenheter med ett särskilt rum för mjölnardrängen. Efter en augustivecka 1945 regnade det ovanligt mycket och dammen svämmade över och både luckor och den gamla stenbron sprängdes. Ny bro i sten byggdes på ett nytt läge aningen söder om den gamla. 1954 byggdes sågen om. Sedan 1930-talet har såg och bostadshus fått el från en turbin i vattenfallet.

1946 började en ny epok då Ragnar Magnusson tillsammans med sina svågrar Osvald Astervall och Helge Bergkvist startade en liten bakelitfabrik, som utvecklades till en stor plastindustri, AMB, som är verksam än idag. Från början höll man till i en liten byggnad som var ett nedlagt charkuteri väster om ån, och produkter tillverkades i materialet *bakelit*. 1962 flyttades företaget till nybyggda lokaler öster om ån.

1947 byggdes ett nytt glasbruk här intill, *Smålandshyttan*, av åtta glasarbetare från Johansfors och Åfors glasbruk. Som mest jobbade 36 personer här. 1974 såldes företaget till Olof Jonasson, som också drev Ölandshyttan. Några år senare när glasproduktionen var nedlagd togs lokalerna över av företaget Embo, som startats 1974 av Berne Håkansson. Embo distribuerar och säljer målarpenslar. Lokalerna har byggts till flera gånger.

Gustafsströms gjuteri

Här låg tidigt en kvarn, som ca 1840 flyttades en bit söderut. När Gustaf Broms köpt fallet och anlade gjuteriet Gustafsström ca 1870. Man tillverkade grytor, köksspisar, plogbillar, gravkors m m med myrmalm som råvara. Sommaren 1920 brann alla gjuteriets byggnader ner efter ett åsknedslag, och verksamheten var slut. Den präktiga grunden finns kvar. Tre bostadshus uppfördes för personalen, ett står kvar i moderniserat skick. Vid kvarnen fanns också under en period en leksaksfabrik. Osäkert om det finns spår från denna idag.

Kristinebergs garveri

Kristinebergs garveri fick namn efter innehavarens hustru Kristina. Garvningen upphörde omkring 1900, fast handel med skinn och hudar fortsatte. Sedan inrättades Gleisners Bageri på samma plats. Bostadshuset här var bagare Gleisners.

Vid Kvarndammen, Sutarekulla kvarn

Till läget för det som idag kallas Kvarndammen flyttades en kvarn från Gustafström ca 1840. I det tidigare läget är den känd från 1600-talet. Sutarekulla kvarn betjänade många byar i socknen. Sutaremålabönderna sålde 1919 kvarnen till en förening, som utvidgade med såg och stickhyvel. Med tiden minskade rörelsen och upphörde på 1960-talet. Vilhelm Moberg hade Sutarekulla kvarn i tankarna när han skrev *Rid i natt*. Platsen är ett bra exempel på en kvarnplats med lång kontinuitet. I dag är kvarnen privatägd, och elkraft utvinns. Byggnaden är välbevarad i äldre skick.

Orten Broakulla-Johansfors samt hantverkargatan och Bidalite

Broakulla gård var en av gårdarna som fanns innan glasbruket. Kalvamo den andra. Det var på dessa marker som orten växte fram. Två faktorer som påverkat orten är tillgången till vattenkraft och landsvägen mellan Stockholm och Karlskrona. Bidalite gästgivaregård var en mötesplats, och bebyggelse uppstod längs med vägen under andra halvan av 1800-talet. Dettas sammanföll delvis med näringsfrihetens införande, och många av stugorna beboddes av hantverkare. Orten blev en centralort med mötesplatser som skola, mejeri och bensinstation. Fler arbetsplatser än glasbruket etablerades, såsom läskedryckfabrik, sågverk (från 1940-talet), plåtslageri mfl.

En bild från Bidalite: "*...Här korsades vägen, som gick norrut till Ekeberga och Lenhovda, med vägen som gick söderut till Vissefjärda och Danmarksgränsen. När oxdrifterna till Blekinge i gången tid gick fram på denna väg, hade oxdrivarna haft sitt pusteställe vid Bidalite gästgivaregård. I hagen invid, där kreaturen hade rastat sig, skulle marken en gång ha legat så upptrampad av klövar som en marknadsbacke, och i en grusgrop vid vägkorset skulle benen multna efter oxdrivare som, druckna och yra, funnit sin död vid parlamenten på gästgivaregården...*" ur Rid i natt av Vilhelm Moberg.

Vid Sliparedammen, Johansfors glasbruk

När Johansfors glasmåleri och sedan glasbruk med sliperi anlades 1889 försköts centrum hit från Broakulla gård och Broakulladammen, söder om Stampadammen. Man återanvände en liten byggnad som varit mejeri, och låg precis här vid vattnet, vid det som idag kallas Sliparedammen. Frans Oskar Israelsson och August Ahrens hette de två grundarna. 1891 byggde man egen glashytta. Under disponet Oskar Håkanssons ledning blomstrade bruket. *Håkansson blev förmögen för sin tid. Han var generös och skänkte penninggåvor till sina anställda, pengar till ny värmeledning till Algutsboda kyrka och alla luffare som kom fick en peng till mat.* Till Johansfors kom många glasmålare från Böhmen i Tyskland, t ex Zenkert, Grünwald, Deisner, Wollman, Pugner mfl. Flera av släktens har stannat kvar i Glasriket. Ett nytt glasmåleri byggdes på backen. Detta brann men återuppbyggdes likadant ca 1920, med brännugnar och skorsten.

I slutet av 1940-talet, när kriget var slut, beslutade man sig för att bygga ett helt nytt modernt glasbruk. Detta uppfördes i gult handslaget tegel, med sliperi och hytta i samma golvnivå och moderna omklädningsrum för personalen i källaren. I slutet av 1950-talet byggdes hyttan till med en försäljnings-, utställnings- och kontorsdel. Denna ritades av den danske arkitekten Bent Jörgen Jörgensen⁸. I mitten fanns två ljusgårdar utan tak, med anlagda planteringar. Dessa togs bort 1987 och 2010.

⁸ Bent Jörgen Jörgensen verkade i Växjö, där han bland mycket annat också ritade emigrantinstitutet 1967.

Karta från enskiftet 1816 visar den kvarn och gård som fanns vid Stampadammen då.

Vid Stampadammen, Tryckerimuseet

Vid det som idag heter Stampadammen fanns både kvarn, och som namnet antyder en stamp (att stampa vadmalstyg eller ben). Detta är belagt från 1600-talet. På 1813 års karta fanns fem hus utritade vid stampen. 1911 byggdes huset om till kraftstation, och blev därmed en av socknens första. Sedan början av 200-talet använd del av lokalen som tryckerimuseum, med maskiner från Broakulla tryckeri som låg i ett annat hus öster om Åbyvägen. Broakulla samhällsförening driver museet. 1903-04 startade en spegelfabrik intill, mellan åfårorna. Huset brann ner 1964. Här, ca 50 meter söder om spegelfabriken fanns även Johansfors slöjdfabrik, kallad *leksaksfabriken*, från 1908. Den startades av patron Jacobsson på glasbruket. Ett tiotal var anställda och man tillverkade förutom leksaker i trä även hushållssaker, svarvade produkter och målade landskapsbilder på snedsågade björkskivor. Fabriken drevs av ångmaskin i stället för vattenkraft. Hela fabriken brann 1912. På en annan liten ö mellan två åfåror hade badhus med en lägenhet för föreståndaren byggts på 1940-talet. Detta revs 2010 av Emmaboda kommun.

Vid Broakulladammen, Broakulla gård

Broakulla gård låg precis vid Lyckebyån, sydväst om det som idag heter Broakulladammen. Broakulla vattenfall är ett av de högsta i Lyckebyån, 4,5 m. Här utvecklades efter hand ett litet industricentrum, med en stor kvarn och såg. 1810 uppfördes Broakulla pappersbruk, som köptes av bergsrådet vid Lessebo, Aschan, 1849. I hans regi drevs det vidare till ca 1860. På 1813 års karta fanns nio byggnader utritade. Många bodde här också sedan glasbruket startat. När pappersbruket hade lagts ner ca 1860 utvecklades platsen som industricentrum. Sonen till arrendatorn, Frans Oskar Israelsson, var med och grundade Johansfors glasbruk. Efter det användes husen som bostäder bland annat till glasarbetare. De sista husen revs här på 1940-talet.

Åbyholm

Den närbelägna byn Åby hette tidigare Dampemåla, vilket säger något om den dimmiga platsen vid ån. Här fanns ursprungligen tre vattenfall som utnyttjades på olika sätt, senare två. Vid ett mindre fall längst mot norr fanns tidigt Åbyströms gjuteri och spiksmedja. När man höjde dammen i Åbyholm omkring 1890 kom det norra fallet att försvinna. Kvarnarna som fanns vid fallen är omtalade sedan 1600-talet. På 1820-talet tillkom i Åbyholm ett linoljeverk, som drevs i rätt stor skala. Linoljan pressades ur linfrö. Det sägs att linoljan som producerades här användes till att måla det himmelsblå innertaket i Algutsboda kyrka. Dessutom fanns en vadmalstamp. I slutet av 1800-

talet framväxte en ny rörelse i Åbyholm, ett spinneri med stor produktion och affärsverksamhet, tills det brann ner 1928. Ett litet kraftverk byggdes här 1905, vilket är ett av de allra tidigaste i socknen. Det byggdes ut och försåg sydöstra Algutsboda med ström. Sydkraft övertog senare rörelsen. Det pampiga bostadshuset uppfördes 1914 av Hjalmar Wallberg. Det inreddes mycket modernt för sin tid med vatten och avlopp, och har en grund med 170 cm breda murar. Wallberg köpte in mark på västra sidan stranden och började anlägga en parkliknande trädgård med kvistade träd, stenstolpar och staket. Frukträdgård och potatisodling anlades också. Närmast villan anlades gräsmattor, något som var ovanligt för tiden. Dessa bevattnades med vatten från ån. Hjalmar's fru Sigrid fortsatte med anläggningar i trädgården, som blomsterodlingar. Sigrid sägs ha varit energisk och begåvad. Hon fortsatte befintlig rörelse samt utvecklades nya affärsidéer. Tex startades två affärsfilialer i Nybro och Tingsryd. 1928 brann hela spinneriet ner till grunden, men Sigrid gav inte upp utan byggde i stället ut kraftstationen, anlade ledningar och började sälja el till ett hundratal nya abonnenter.

1953 såldes Åbyholm till Nils Bergh, som i 1800-talshuset startade en persienfabrik, som döptes efter ägaren till Nibe-verken. Efter några år började Bergh jobba som lärare och verksamheten avvecklades. Bergh prövade tydligen gärna nya grepp. En period bedrevs fåravel här, och mellan 1965-1973 drev makarna Bergh ett konvalescenthem. När gården såldes vidare 1973 var det två patienter som kände behov av att bo kvar i den invanda miljön, och därför fick stanna.

Litteraturhänvisningar

Om Eriksmålå och del av hantverkargatan i kapitel Huvudhultaö, sid 377, Algutsboda sockenbok nr IX (1994).
Hantverk och småindustri i gamla Algutsboda, sid 132, Algutsboda sockenbok nr IV (1977).
Stekaremåla kvarn, sid 39, Algutsboda sockenbok nr III (1972).
Stekaremåla, sid 209, Algutsboda sockenbok nr XV (2010).
Fyra generationer Magnusson i Stekaremåla sid 219, Algutsboda sockenbok nr XV (2010).
Smålandshyttan, sid 277, Algutsboda sockenbok nr XII (2003).
EMBO AB, sid 283, Algutsboda sockenbok nr XII (2003).
Broakulla sid 381, Algutsboda sockenbok nr XII (2003).
Broakulla – jordbruk och industri vid Lyckebyån, sid 381, Algutsboda sockenbok nr XII (2003).
Suttarekulla kvarn, sid 41, Algutsboda sockenbok nr III (1972).
Gustafsströms gjuteri sid 141, Algutsboda sockenbok nr IV (1977).
Broakulla kvarn sid 43, Algutsboda sockenbok nr III (1972).
När electriciteten kom till Algutsboda, sid 182, Algutsboda sockenbok nr IX (1994).
Arvid och Selma Bergstrand, sid 127, Algutsboda sockenbok nr XVI (2012).
Handelsträdgårdar i Algutsboda, sid 239, Algutsboda sockenbok nr XVI (2012).
Min tid i Johansfors skola 1956-1971, sid 58, Algutsboda sockenbok nr XV (2010).
Johansfors glasbruksarkiv sid 307, Algutsboda sockenbok nr XV (2010).
Johansfors slöjdfabrik, sid 148-49, Algutsboda sockenbok nr IV (1977).
Johansfors spegelfabrik, sid 147, Algutsboda sockenbok nr IV (1977).
Johansfors gamla skola, sid 328, Algutsboda sockenbok nr XVI (2012).
Kooperativ i Broakulla, sid 156; Algutsboda sockenbok nr VIII (1991).

Broakulla pappersbruk, sid 144, Algutsboda sockenbok nr IV (1977).
Åbyholm sid 44, Algutsboda sockenbok nr III (1972).
Åbyholm sid 153, Algutsboda sockenbok nr IX (1994).
Algutsbodas tre Folkets Hus föreningar, sid 405, Algutsboda sockenbok VI (1984)

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Vattnets väg, de sex dammarna med dammvallar, dammluckor, broar och äldre stensättningar.
- Byggnader i anslutning till vattenfallen ger en förståelse för dessa platsers betydelse: kvarnbyggnader, mjölnarbostäder med ekonomibygnader, sågar och elkraftverk, samt spår av dessa (stengrunder). Spår av handelsträdgård i Stekaremåla med en valvslagen stenkällare.
- Lämningar och byggnader från tidig industriell verksamhet.
- Den tidstypiska glasbruksbyggnaden (1940-tal) med hög rund skorsten, kontorsbyggnaden (1950-tal), det unika sandintaget och glasmosaik.
- Måleribygnaden uppförd av faluröda träväggar, och med bevarad skorsten och brännugnar.
- Många bevarade arbetarbostäder, en stor tjänstmannavilla samt den raka bruksgatan i Johansfors.
- De två disponentvillorna med tillhörande uthus, trädgårdar och svandamm. Villorna har olika karaktär, stil, färg och material.
- Andra samhällsfunktioner som växt fram på glasbruksorten under 1900-talet: Konsumbyggnaden med magasin, Folkets Hus byggnaden, gamla skolan samt pensionärsbostäderna.
- Del av gamla landsvägen med "hantverkargatan" och Bidalite gästgiveri.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna, samt tillkommit innan år 1850, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturmiljölagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas

bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.

- Johansfors utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns **kulturminnesprogram 1984**. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskingsförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).
- **Alla byggnader** omfattas av varsamhetskravet i **Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla **småmiljöer i jordbrukslandskapet**, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdet** är känsligt för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefullt bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom kärnområdena bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en antikvarisk förundersökning. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt

införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.

- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En **informationskampanj** om kulturhistoriska värden och byggnadsvård mot alla olika fastighetsägare inom kärnområdena är önskvärt.
- För **landskapsvårdande åtgärder** bör finnas en långsiktig plan. **Vattnet** i ån bör hållas öppet.

Det bevarade glasmåleriet och tidstypisk butik/kontor från 1950-talet.

Stekaremåla gård, som var korpralsboställe. (Algutsboda-Stekaremåla 1:12)

Stekaremåla kvarnmiljö (Algutsboda-Stekaremåla)

Här syns läget där den gamla valvbron fanns, norr om den nyare stenvalvsbron med huggna stenar från 1949. Bakom sågen skymtar bostadshuset och efter bron ladugården, där bensinpump fanns tidigare.

Den anlagda dammen i Stekaremåla, den norra av de fem som passerar Johansfors. Två vattenrännor söder om bron i Stekaremåla finns också kvar.

Platsen där Rosenfors handelsträdgård i Stekaremåla fanns (Algutsboda-Stekaremåla 1:2). Stenkällaren är den enda bevarade byggnaden från denna epok.

Ruinen efter Gustafsströms gjuteri (1:6), samt (bilden under) rännor i ån där tidigare Suttarekulla kvarn låg (flyttad till andra sidan dammen ca 1840, se rött hus i mitten av bilden).

Suttarekulla kvarnmiljö, norr om Broakulla. (Johansfors 1:5)

Suttarekulla kvarn-såg

Den tidstypiska 1940-talshyttan och till höger i bild Svandammen, som hör till disponentvillan, (bild under), samt svandammen på 1950-talet, när sliperierna fanns kvar vid ån.

De två disponentvillorna i Johansfors. (Johansfors 1:17 och 1:20)

Stensatta vattentrännor, dammluckor och dammvallar i Johansfors vid glasbruket. Här låg förr stora sliperibyggnader.

Konstnären Bengt Orups karaktäristiska mosaik samt den unika körrampen där man kunde köra in sand med lastbil.

Gamla kraftstationen, idag tryckerimuseum, vid Stampadammen söder om glasbruket. (Johansfors 1:11)

Det gamla träullshyleriet (Johansfors 1:11), också en del av glasbruksorten som visar på en funktion som behövdes förr.

Arbetarbostäder. (Johansfors 1:61)

(Johansfors 5:1 och 1:49)

Fd Konsum, en viktig del av bruksorten. Här med bevarade magasin och uthus. (Broakulla 1:25)

Milstenen daterad 1774 visar att sträckningen av gamla landsvägen mellan Stockholm och Karlskrona har varit densamma i minst 240 år. Fast fornlämning: Algutsboda 385:1.

Folkets hus (Broakulla 1:38), ett minne från arbetarrörelsen på 1900-talet. Stigen intill kallas "Kärleksvägen" och är gamla vägen ner till Broakulla gård vid Broakulldammen, se också kartan under, som är från 1816.

Se bildtext ovan.

Bidalite gästgiveri var en betydande plats förr. Kyrkvägen mot Algutsboda korsas här av gamla landsvägen och "hantverkargatan". I det röda huset finns en arrestlokal med galler kvar. "...Här korsades vägen, som gick norrut till Ekeberga och Lenhovda, med vägen som gick söderut till Vissefjärda och Danmarksgränsen. När oxdrifterna till Blekinge i gången tid gick fram på denna väg, hade oxdrivarna haft sitt pusteställe vid Bidalite gästgivaregård. I hagen invid, där kreaturen hade rastat sig, skulle marken en gång ha legat så upptrampad av klövar som en marknadsbacke, och i en grusgrop vid vägkorset skulle benen multna efter oxdrivare som, druckna och yra, funnit sin död vid parlamenten på gästgivaregården..." ur *Rid i natt*.

Bidalite gästgivaregård, gammalt foto.

Hantverkargatan norr om Broakulla:

Västra Borstetorp. Här bodde Elias Stark som Vilhelm Moberg träffade och skrev om. Flera hus på gatan liknar varandra, och man kan ana det ursprungliga utseendet, även om de byggts om. Den ålderdomliga ladugården finns också kvar! Se bild under.

Söder om Johansfors:

Broakulladammen idag. Här intill låg den ursprungliga Broakulla gård. (Johansfors 1:11)

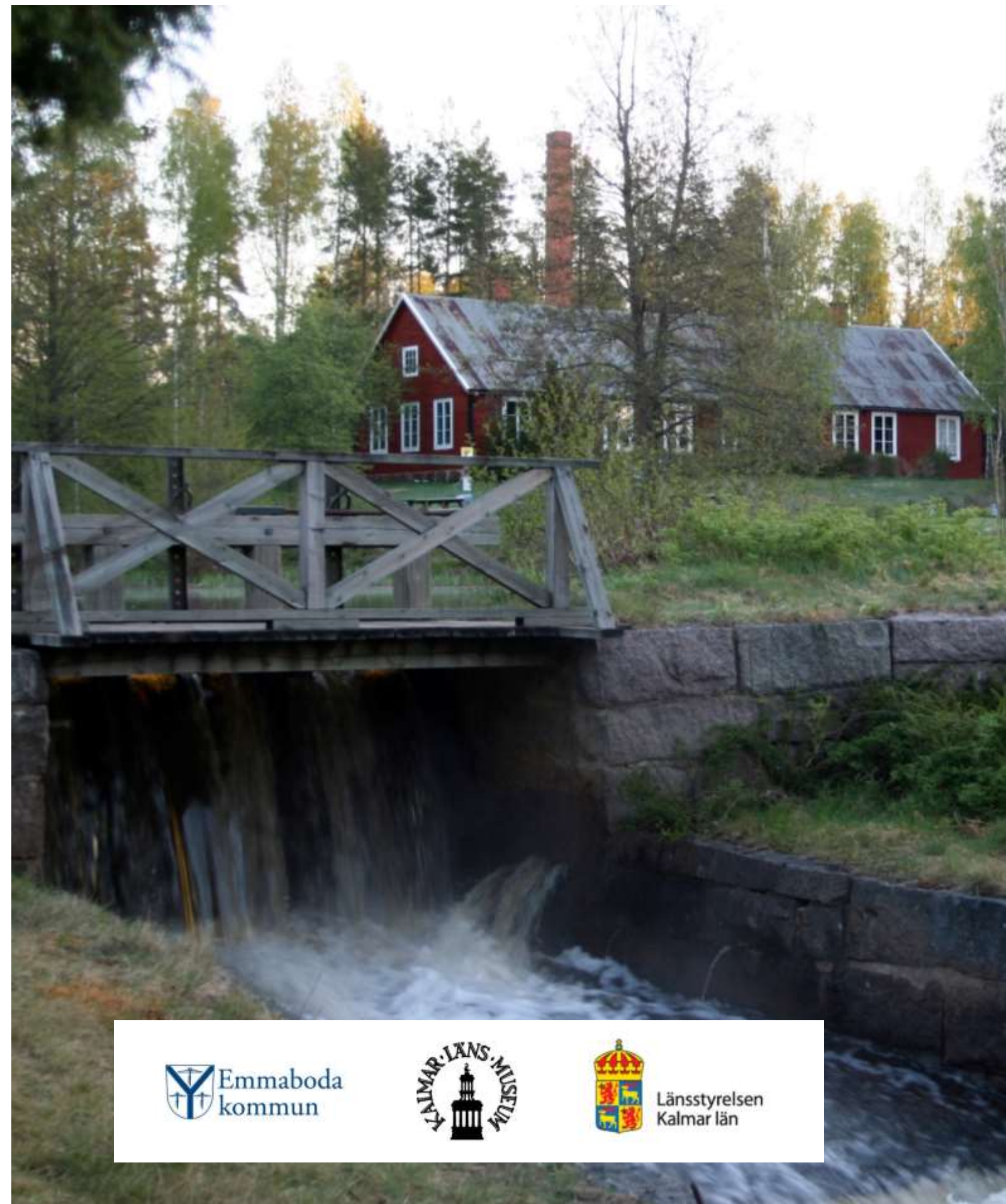
Söder om Broakulladammen finns ytterligare en gammal broplats. 2012 lades en ny gångbro här så att stigen, den gamla vägen, åter kan användas som vandringsled. Kartan från 1813 visar Broakulla gård, samt broläget som bilden visar. Jämför dagens karta.

Åbyholms bostadshus i jugendstil från 1910-talet.

Åbyholm (Södra Dampemåla) 1805.

 Emmaboda
kommun

Länsstyrelsen
Kalmar län